

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Багінський Данило Сергійович

УДК 343.233

**КВАЛІФІКАЦІЯ ДІЯНЬ, ВЧИНЕНИХ У СТАНІ НЕОБХІДНОЇ
ОБОРОНИ**

АВТОРЕФЕРАТ

роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
спеціальність 081 «Право»

Науковий керівник: к.ю.н., доцент
Коваль А.А.

Рецензент: д.ю.н., професор (б.в.з.)
Блага А.Б.

Миколаїв – 2019

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою цінністю, а їх забезпечення є головним обов'язком держави. Основний Закон проголошує, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань.

Становлення України як правової, демократичної держави, орієнтованої на європейські цінності та стандарти, передбачає не лише всебічну охорону прав і свобод людини і громадянина, а й формування чітких механізмів їх реалізації.

Важливим аспектом у системі кримінально-правових заходів протидії злочинності є інститут необхідної оборони, адже одним із способів правомірного захисту законних прав та інтересів особи і держави є необхідна оборона, що отримала правове визнання не тільки в конституційних, але і в кримінально-правових нормах, які визначили її самостійний характер.

Правила необхідної оборони дають кожній особі право захищати від суспільно небезпечного посягання не тільки власні охоронювані законом права та інтереси, але й інтереси іншої особи, а також інтереси суспільства та держави.

Однак стан протидії злочинності в нашій державі останні десятиліття є вкрай незадовільним, а трагічні події 2014–2015 років засвідчили, що держава не спроможна виконувати свій обов'язок повною мірою.

Сьогодні Україна в умовах високого рівня злочинності та трансформації її форм, навіть за наявності розгалуженої системи правоохоронних органів, не здатна захистити громадян від злочинних посягань. Військові дії на окремих територіях Донецької та Луганської областей актуалізують проблему непритягнення до кримінальної відповідальності осіб, які реалізували надане їм Конституцією право на

самозахист життя і здоров'я.

Встановлення в діянні особи наявності обставини, що виключає кримінальну відповідальність, є гарантією дотримання в державі законності та прав особистості, а також забезпечує захист людини від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, здійснені під час реалізації особою конституційного права на самозахист.

На сучасному етапі розвитку суспільства, необхідна оборона як один з ефективних засобів боротьби зі злочинністю, набуває все більшої значущості. Таким чином, необхідна оборона є важливим правовим інститутом, який покликаний сприяти попередженню і припиненню злочинів та забезпечувати активність громадян у боротьбі зі злочинністю.

Необхідність дослідження інституту необхідної оборони для сприяння вірного встановлення у кожному діянні його ознак, а також ознак наявності перевищення її меж та оцінки правомірності спричинення тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони, зумовлює актуальність нашого дослідження. Адже, будь-які випадки неправильного застосування законодавства України про кримінальну відповідальність за заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони, сприятиме порушенню прав людини, гарантованих державою.

Ступінь наукової розробки. Над з'ясуванням сутності необхідної оборони як однієї з обставин, що виключають злочинність діяння, працювало багато вчених у сфері кримінального права. Значний внесок у дослідження цих проблем внесли М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, О.О. Дудоров, Д.М. Мошенець, Ю.В. Баулін, Л.В. Гусар, І.О. Рощина, М.Й. Коржанський, Н.В. Лісова, О.М. Лупіносова, Н.М. Плисюк, Т.В. Столяр, Н.Р. Лашук, Б.М. Орловський, А.Ю. Дутковський, Е.Р. Шафіков, Г.М. Андрусак та інші. У роботах цих вчених містяться положення, які стали основою реформування кримінального законодавства в частині регулювання обставин, що виключають злочинність діяння в цілому і необхідної оборони зокрема.

Проте в роботах вчених є питання, які не отримали однозначного

вирішення. Багато аспектів необхідної оборони все ще залишаються гостро дискусійними і вимагають подальших фундаментальних досліджень.

Усе вищенаведене зумовило вибір теми магістерської роботи та формування її мети та завдання.

Мета і завдання дослідження. Мета магістерської роботи полягає у визначенні кримінально-правової природи кваліфікації діянь, вчинених у стані необхідної оборони.

Для досягнення сформульованої у роботі мети поставлено такі завдання:

- розкрити сутність необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння;
- визначити та охарактеризувати умови правомірності необхідної оборони;
- проаналізувати правове регулювання інституту необхідної оборони у зарубіжних країнах;
- охарактеризувати ознаки та види перевищення меж необхідної оборони;
- визначити особливості кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони;
- відмежувати необхідну оборону від уявної оборони;
- встановити співвідношення необхідної оборони та крайньої необхідності.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у зв'язку із застосуванням кримінально-правових положень інституту необхідної оборони в Україні.

Предметом дослідження є система міжнародних та національних нормативно-правових актів, що регулюють кримінально-правові положення інституту необхідної оборони, а також наукові концепції та вчення, присвячені проблемам кваліфікації діянь, вчинених у стані необхідної оборони.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження реалізовано загальнонаукові методи пізнання, зокрема: аналіз, індукція, дедукція, узагальнення, логічний метод, які надали змогу проаналізувати визначені завдання у різних аспектах. Окрім цього, використано низку спеціальних методів, притаманних науковим дослідженням у сфері права, а саме: порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний, діалектичний методи, які допомогли систематизувати і проаналізувати зібраний матеріал, внаслідок чого було отримано результат, необхідний для досягнення поставленої у роботі мети.

Найбільш значущим є діалектичний метод пізнання, який дав змогу дослідити проблематику з точки зору взаємозв'язку й взаємодії основних категорій, використаних у роботі, сприяв системному аналізу кваліфікації діянь, вчинених у стані необхідної оборони.

За допомогою формально-юридичного методу було досліджено кримінально-правове забезпечення інституту необхідної оборони та регулювання інституту необхідної оборони у зарубіжних країнах.

Системно-структурний метод покладено в основу кримінально-правової характеристики умов правомірності необхідної оборони та перевищення меж необхідної оборони.

Статистичний метод дав можливість проаналізувати статистичні дані, що стосуються кількості порушених кримінальних справ за умисне вбивство у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Використання порівняльно-правового методу дозволило порівняти необхідну оборону з деякими іншими обставинами, що виключають злочинність діяння, а саме з уявною обороною та крайньою необхідністю.

Логічний метод обумовив послідовність викладення матеріалу, його узгодженість, дав можливість сформулювати визначення та висновки, які впливають із викладеного матеріалу.

Структура магістерської роботи. Специфіка теми, сформульовані мета та завдання магістерського дослідження визначили логічну послідовність викладення матеріалу і структуру даної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальна кількість сторінок – 106, обсяг основного тексту – 95 сторінок, кількість використаних джерел – 112 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми магістерської роботи, ступінь наукової розробки проблеми дослідження; визначені основна мета і конкретні завдання роботи, її об'єкт і предмет, методологічні, теоретичні та емпіричні основи.

Розділ 1 «Кримінально-правова природа інституту необхідної оборони» присвячений дослідженню сутності необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння, визначенню та умов правомірності необхідної оборони, аналізу правового регулювання інституту необхідної оборони у зарубіжних країнах. Розділ складається з трьох підрозділів.

При дослідженні сутності необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння, виявлено, що необхідна оборона є важливою гарантією реалізації громадянами права на захист від протиправних посягань. Особа, яка реалізує своє природне право на необхідну оборону, не тільки припиняє вчинення злочинів, але й ефективно їх попереджує.

Магістрантом визначено, що до умов правомірності необхідної оборони, що висуваються до посягання, відносяться: суспільна небезпека, наявність і дійсність посягання. До умов правомірності необхідної оборони, що висуваються до захисту, відносяться: захист може здійснюватися шляхом спричинення шкоди лише тій особі, яка здійснює напад, а не третім особам,

захист повинен здійснюватися своєчасно і не повинен перевищувати меж необхідної оборони.

При аналізі правового регулювання інституту необхідної оборони в зарубіжних країнах виявлено, що в зарубіжному кримінальному законодавстві переважає перерахункова (казуальна) система визначення інтенсивної межі необхідної оборони, яка заснована на принципі співрозмірності; часова межа необхідної оборони у більшості випадків установлюється в самому законі. Крім того, встановлено, що у кримінальному законодавстві Західної Європи і США регламентація інституту необхідної оборони здійснена достатньо ретельно, враховані національні традиції, хоча спеціальні норми про відповідальність за перевищення меж необхідної оборони у деяких випадках відсутні.

Розділ 2 «Кримінально-правова характеристика перевищення меж необхідної оборони» складається з двох підрозділів і присвячений дослідженню ознак та видів перевищення меж необхідної оборони, визначенню особливостей кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони.

Визначено, що ознаками перевищення меж необхідної оборони є: заподіяння тяжкої шкоди, заподіяння надмірної шкоди, вина у формі умислу.

Перевищення меж необхідної оборони не тягне кримінальної відповідальності незалежно від тяжкості заподіяної шкоди за наявності одного з таких посягань: У випадках нападу озброєної особи, нападу групи осіб, протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення – шкода, заподіяна особі, яка посягає, не обмежена ніякими межами, аж до позбавлення життя того, хто посягає.

Запропоновано виключити ст.ст. 118 та 124 КК України та доповнити ч. 1 ст. 66 КК України п. 8-1 таким змістом: «вчинення злочину з перевищенням меж необхідної оборони», як обставини, що пом'якшує покарання.

Розділ 3 «Особливості відмежування необхідної оборони від деяких інших обставин, що виключають злочинність діяння» присвячений відмежуванню необхідної оборони від уявної оборони та встановленню співвідношення необхідної оборони та крайньої необхідності. Цей розділ складається з двох підрозділів.

Виявлено, що відмінностями між необхідною обороною та уявною обороною є: реально існуюче посягання (при необхідній обороні) та уявне посягання (при уявній обороні); обов'язок відшкодування шкоди при уявній обороні та її невідшкодування при необхідній обороні.

Щодо відмежування необхідної оборони від крайньої необхідності, то воно полягає у п'яти основних моментах, які стосуються як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак, якими є: підстава виникнення, джерело небезпеки, потерпілий, якому спричиняється шкода, розмір спричиненої шкоди та відповідальність за вчинені діяння.

ВИСНОВКИ

У **висновках** роботи викладено підсумки здійсненого дослідження, наведено теоретичні узагальнення і вирішення завдання щодо кримінально-правової сутності інституту необхідної оборони, вирішення теоретичних і практичних питань, пов'язаних із кваліфікацією діянь, вчинених у стані необхідної оборони. Проведене дослідження дає можливість сформулювати низку наступних висновків і пропозицій.

1. Діяння, вчинені у стані необхідної оборони, є не злочинними, а навпаки, суспільно корисними. Внаслідок здійснення цих діянь особі, що посягала, завдається шкода. Право на необхідну оборону є абсолютним, невід'ємним правом людини – кожна особа має право вжити заходів для оборони від суспільно небезпечного посягання незалежно від того, чи має вона можливість уникнути посягання або звернутись за допомогою до правоохоронних органів, представників влади, чи інших осіб. Масштаби

реалізації права на необхідну оборону залежать від того, наскільки населення відчує свою правову захищеність, а отже, від продуманої й чіткої роботи системи правосуддя.

2. Визначено, що умови правомірності необхідної оборони поділяються на дві групи: умови правомірності необхідної оборони, які характеризують суспільно небезпечне посягання та умови правомірності необхідної оборони, які характеризують захист.

До умов правомірності необхідної оборони, що висуваються до посягання, відносяться: суспільна небезпека, наявність і дійсність посягання. До умов правомірності необхідної оборони, що висуваються до захисту, відносяться: захист може здійснюватися шляхом спричинення шкоди лише тій особі, яка здійснює напад, а не третім особам, захист повинен здійснюватися своєчасно і не повинен перевищувати меж необхідної оборони.

3. Виявлено, що для кримінального законодавства більшості зарубіжних країн характерною і спільною є вимога щодо встановлення протиправності, наявності та реальності суспільно небезпечного посягання та адекватності і допустимості загрози дій особи, яка обороняється. При цьому допускається заподіяння шкоди особі, яка посягає, як з метою захисту її особистих інтересів, так і з метою захисту інтересів третіх осіб. Загальним положенням щодо реалізації необхідної оборони у кримінальному законодавстві більшості зарубіжних країн є заборона заподіяння шкоди третім особам.

4. Визначено, що ознаками перевищення меж необхідної оборони є: заподіяння тяжкої шкоди – смерті чи тяжкого тілесного ушкодження; заподіяння шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання чи обставинці захисту, тобто є надмірною; вина у формі умислу.

Перевищення меж необхідної оборони може виражатися в надмірній обороні (перевищення меж припустимої шкоди та перевищення меж достатньої шкоди) чи в несвоечасному захисті (передчасний чи спізнаний

захист). Перевищення меж необхідної оборони не тягне кримінальної відповідальності незалежно від тяжкості заподіяної шкоди за наявності одного з таких посягань: нападу озброєної особи; нападу групи осіб; протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення.

5. Запропоновано внести такі зміни в діюче кримінальне законодавство: виключити ст.ст. 118 та 124 КК України, доповнити ч. 1 ст. 66 КК України п. 8-1 наступного змісту «вчинення злочину з перевищенням меж необхідної оборони», як обставини, що пом'якшує покарання, закріпити на законодавчому рівні перелік типових ситуацій, при яких дії того, хто обороняється в будь-якому разі не будуть кваліфікуватися як перевищення меж необхідної оборони, навіть якщо особі, яка посягає, була заподіяна смерть.

6. Необхідна оборона, уявна оборона та крайня необхідність – це самостійні види обставин, які виключають суспільну небезпеку і протиправність діянь. Спільними рисами вказаних обставин, що виключають злочинність діяння, є спрямованість на охорону особистих інтересів, інтересів інших осіб, суспільства, держави при загрозі небезпеки, яка відвертається шляхом завдання шкоди іншим інтересам.

Відмінні ознаки між ними стосується кожної обставини, що виключає злочинність діяння, окремо і мають певні, індивідуально визначені, особливості. Так, відмінність між уявною і необхідною обороною полягає, по-перше, в усвідомленні особою, яка захищається, реальності та наявності суспільно небезпечного посягання – при уявній обороні заподіяння шкоди відбувається для відвернення або припинення посягання, якого у дійсності не має, воно існує лише в уяві особи, що оборонялася, а при необхідній обороні особа заподіює шкоду нападнику для припинення посягання, що вже відбувається, або для відвернення реально існуючої загрози посягання. Тобто, в процесі уявної оборони особа помиляється щодо реальності посягання, вважаючи, що вона захищає охоронювані інтереси. По-друге, в обов'язку відшкодуванні шкоди – при уявній обороні особа зобов'язана

відшкодувати ту шкоду, яку спричинила потерпілому своїми діями чи бездіяльністю. Шкода, спричинена при перевищенні меж необхідної оборони, відшкодуванню не підлягає.

7. Щодо співвідношення між необхідною обороною і крайньою необхідністю, потрібно виділено кілька основних критеріїв відмежування зазначених обставин, що виключають злочинність діяння, а саме: за підставою виникнення та джерелом небезпеки, за ознаками потерпілого, за розміром спричиненої шкоди, особливостями відповідальності.

АНОТАЦІЇ

Багінський Д.С. Кваліфікація діянь, вчинених у стані необхідної оборони. – Робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 «Право». – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2019.

Магістерську роботу присвячено дослідженню кваліфікації діянь, вчинених у стані необхідної оборони. Розкрито сутність необхідної оборони як обставини, що виключає злочинність діяння. Визначено умови правомірності необхідної оборони, що відносяться до посягання та захисту. Проаналізовано правове регулювання інституту необхідної оборони у зарубіжних країнах. Охарактеризовано ознаки та види перевищення меж необхідної оборони, а також визначено особливості кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони. Визначено критерії відмежування необхідної оборони від уявної оборони та крайньої необхідності.

Ключові слова: необхідна оборона, ознаки необхідної оборони, умови необхідної оборони, межі необхідної оборони, перевищення меж необхідної оборони.

SUMMARY

Bahinskyi D.S. Qualification of Actions Committed in the State of Necessary Defense. –Thesis for a Master's degree in speciality 081 «Law». – Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2019.

Master's Thesis is devoted to Qualification of Actions Committed in the State of Necessary Defense. The Essence of the Necessary Defense as a Circumstance Precluding the Crime of an Act is revealed. The Terms for Legitimacy of Necessary Defense Related to the Encroachment and Defense are determined. Legal Regulation of Necessary Defense in the Foreign States is analyzed. Features and Types of Exceeding the Limits of Necessary Defense are characterized, Peculiarities of Criminal Responsibility for Exceeding of Limits of Necessary Defense. The Criteria for Distinguishing the Necessary Defense from Imaginary Defense and Extreme Necessity are determined.

Keywords: Necessary Defence, Features of Necessary Defence, Terms for Legitimacy of Necessary Defence, Limits of Necessary Defence, Exceeding of Limits of Necessary Defence.